

Misvattingen over Franse leenwoorden in het Geraardsbergs

De invloed van het Picardisch op ons dialect

Jan COPPENS

Wie het Geraardsbergs dialect kent, weet dat er nogal wat Franse leenwoorden in voorkomen. Veel van die woorden worden op het eerste gezicht niet meer zoals correct Frans uitgesproken. De 'gebrekkige' kennis van het Frans bij de modale Geraardsbergenaar zou destijds hebben bijgedragen tot de nogal vreemde fonetische ontstaansgeschiedenis van sommige van die woorden. Niets is minder waar, de Geraardsbergse taalkundige Frans van Coetsem ⁽¹⁾ bewees in enkele publicaties dat de uitspraak van die woorden juist heel logisch is. De Geraardsbergenaren gebruikten namelijk het Frans dat hen bekend was, het Waals en het Picardisch van hun burens en niet het 'Francien' van de regio Parijs (Ile-de-France en Orléans). Daarbij komt nog dat sommige Waalse en Picardische klanken overeenkomen met die van het Geraardsbergs.

Het Picardisch is een Romaanse taalvariant, die in Frankrijk gesproken wordt in de regio's Noord-Nauw van Kales en Picardië, en ook in het westen van de provincie Henegouwen. De taal is verwant met het Frans en het Waals, maar wordt toch daarvan onderscheiden. In de 13^{de} eeuw rivaliseerde het Picardisch nog met het 'Francien', in Picardië ontwikkelde zich een literaire bedrijvigheid die hoger aanzien had dan die van Parijs ⁽²⁾. De Franse Gemeenschap heeft het Picardisch officieel erkend als regionale taal, onder andere naast het Waals en het Luxemburgs. Het Picardisch staat dichterbij het Frans dan het Waals, maar heeft daarmee wel enkele kenmerken gemeen, bijvoorbeeld dat het Latijnse *ca* niet tot *cha* is getransformeerd (*câteau* in plaats

van *château*). Vele Picardische kenmerken werden uit het Nederlands gekopieerd ⁽³⁾, maar anderzijds oefende het Picardisch vanaf de middeleeuwen een grote invloed uit op de aangrenzende Vlaamse dialecten ⁽⁴⁾.

Het 'Giesbaargs' heeft sterk onder invloed van het Frans gestaan. In Geraardsbergen is de officiële taal, met uitzondering van het Frans bewind, altijd 'Vlaams' geweest ⁽⁵⁾. Dat 'Vlaams' is in Geraardsbergen in het dagelijkse leven door de eeuwen heen in constant gebruik gebleven. Wel was het Frans de huis- en cultuurtaal van enkele families van de hogere burgerstand. Gewoonlijk kenden de leden van die stand ook wel Geraardsbergs en ze spraken het dialect in hun contact met de Geraardsbergse

taalgemeenschap evenals met het dienstpersoneel. Frans werd in de 19^{de} eeuw de sociaal dominante taal, de prestigetaal, en de Geraardsbergse taaltoestand was in dat opzicht niet wezenlijk verschillend van die in vele Vlaamse steden. Er is echter de bijkomende omstandigheid dat Geraardsbergen een taalgrensgemeente is, en dat er betrekkelijk druk verkeer bestond met het naburige Waalse Lessen, waarvan de inwoners ook in Geraardsbergen kwamen winkelen. De handeldrijvende Geraardsbergenaren kenden dan ook voldoende Frans om hun Waalse klanten te woord te staan. Kortom, er is eeuwenlang taalcontact geweest en volgens Van Coetsem is dit heel bepalend geweest voor de manier van ontleening van Franse woorden.

⁽¹⁾ Frans van Coetsem werd geboren in Geraardsbergen op 14 april 1919 en overleed in Ithaca, New York op 11 februari 2002. Van 1957 tot 1968 was hij hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven en vanaf 1963 tegelijkertijd hoogleraar Oudgermanistiek aan de Nederlandse Rijksuniversiteit te Leiden. In 1968 verliet hij het oude continent om hoogleraar te worden aan de befaamde Amerikaanse Cornell University in Ithaca, New York, waar hij Oudgermaans en zijn dialecten doceerde. Zie J. COPPENS, *Frans van Coetsem (1919-2002) geboren Geraardsbergenaar, internationaal gerenommeerd taalkundige in Gerardimontium* 208 (2006).

⁽²⁾ W. VON WARTBURG, *Evolution et structure de la langue Française*, Berne, 1946, p. 87.

⁽³⁾ H. RYCKEBOER, *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Proefschrift Universiteit Gent, 1997.

⁽⁴⁾ F. CARTON, *La question des limites du Picard avec considération spéciale des Flandres (De afbakening van het Picardisch, met bijzondere aandacht voor Vlaanderen)*, in *De Franse Nederlanden, jaarboek 2006, Ons Erfdeel* vzw, p. 87-99.

⁽⁵⁾ V. FRIS, *Geschiedenis van Geraardsbergen*, Cont 1911, p. 474.

Bij ontlening kan men gewoon de klanken nabootsen, dit noemt men imitatie, maar de taal kan ook de vreemde klank aan een eigen klank aanpassen, dit noemt men adaptatie. Adaptatie is dus een soort verdedigingsmechanisme van de eigen taal ⁽⁶⁾. Op het eerste gezicht lijkt het erop dat vele Franse woorden aangepast werden aan het Geraardsbergs vocaalsysteem, maar volgens Van Coetsem klopt dat niet. Hij bewijst dit met enkele voorbeelden in zijn publicatie *Remarques concernant le français parlé en Belgique flamande au XIX^e siècle* ⁽⁷⁾. Hij gebruikt onder meer een fragment uit de *Parabel van De Verloren Zoon* opgetekend door Frans Rens (1805-1874) die afkomstig was van Geraardsbergen en in de Vlaamse literatuur bekend staat als *Vadertje Rens* ⁽⁸⁾.

De parabel verscheen in het tijdschrift *Belgisch Museum* van Jan Frans Willems (1793-1846). Daarin publiceerde Willems een reeks *Proeven van Belgisch-Nederduitsche dialecten* waarin de *Parabel van De Verloren Zoon* telkens in een ander dialect werd vertaald ⁽⁹⁾. In het derde deel van *Belgisch Museum* (1839) verscheen de Geraardsbergse versie ⁽¹⁰⁾. Heel belangrijk hierbij zijn de voetnoten met de verklaring van de klanken (zie daarvoor de tabel bovenaan).

Laten we nu de *ee*, *oo* en *ieu* toepassen in de eerste regels van de parabel.

ee wordt uitgesproken als *ie* in het fransch.

<i>eê</i>	“	“	als <i>è</i>	“
<i>eé</i>	“	“	als <i>é</i>	“
<i>oo</i>	“	“	als <i>oi</i>	“
De slot-s	“	“	als <i>ch</i>	“
<i>ieu</i>	“	“	als in <i>cieux</i>	“

De betreffende klanken zijn cursief gedrukt:

“Ter was ne *keer* ne man die *twee* jon-is ooy. De jonksten van uyeren-*tweeën* zay *oo* za *vooyer*: *vooyer* gé may ma part van ma goed, en de *vooyer* verdildegte tus ‘t goed. Nen tayt ter *noor*, paktege de jonksten a datten ooi bajeen, en ay trok op *noor* e vremd land en dé er ael op datten ooy me smokkelen en slecht vravolk; in assen tus ael *opgedoon* ooy kwamp er ne *grieuten onersnieud* in da land...”

In het modern Frans wordt de betreffende *ie*, in bijvoorbeeld *piéd* ‘voet’, uitgesproken als *jee* in het Nederlands, *oi* als *wa* of *waa*, bijvoorbeeld *fois* ‘keer’ en *histoire* ‘geschiedenis’, de *ieu* als *jeu*, bijvoorbeeld *vieux* ‘oud’. Eigenlijk zijn het tweeklanken (diftongen) waarbij de nadruk ligt op het tweede deel van de tweeklank, men noemt dit stijgende diftongen. We weten dat *twee* in het Geraardsbergs wordt uitgesproken als *twieë*. Een lange *ie* gevolgd door een doffe *e*, men noemt dit een dalende diftong omdat de nadruk ligt op het eerste deel van de tweeklank. *Vooyer* ‘vader’ is in het Geraardsbergs

voëjjer, eigenlijk een klank tussen een *oo* en een *oe* gevolgd door een doffe *e*, vergelijkbaar met het Engelse *poor*. De *ieu* in *grieuten* ‘groten’ is een klank tussen een *uu*, *eu* gevolgd door een doffe *e*: *gruëten ongersnuëd* ‘grote hongersnood’. In de tabel hiernaast worden de betreffende dalende tweeklanken gesitueerd tussen de andere Geraardsbergse lange vocalen.

Volgens Van Coetsem moeten die dalende tweeklanken in het Geraardsbergs er ook in de tijd van Rens geweest zijn. Dat wil zeggen dat Rens de Franse *ie*, *oi* en *ieu* niet uitsprak zoals in het moderne Frans, maar zoals in de Picardische streektaal. Maar niet alleen Rens ook Willems gebruikt nagenoeg dezelfde klanken voor het Brussels ⁽¹¹⁾ en J.J. De Smet en Ph. Blommaert voor het Gents ⁽¹²⁾. Dit lijkt op het eerste gezicht verwonderlijk voor intellectuelen zoals Willems en Blommaert, maar volgens Van Coetsem staat het vast dat sommige Picardische klanken in het begin van de 19^{de} eeuw nog steeds gangbaar waren in Vlaanderen of tenminste dat men nog steeds de neiging had om

⁽⁶⁾ Over taalcontact met betrekking tot het Geraardsbergs zie F. VAN COETSEM, *Het vocaalsysteem van het Geraardsbergs dialect in het perspectief van taalcontact: Het verschijnsel van de resistentie tegen ontlening*, in: *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. J. Cajot, L. Kremer en H. Niebaum (eds.) p. 589-95.

⁽⁷⁾ F. VAN COETSEM, *Remarques concernant le français parlé en Belgique flamande au XIX^e siècle* in: *Leuvense Bijdragen* XL (1950), p. 41-52.

⁽⁸⁾ Frans Rens werd geboren op 2 februari 1805 in Geraardsbergen en overleed op 20 december 1874 in Gent. Naast controleur van de waarborg van gouden en zilveren munten te Gent, was hij dichter en uitgever van het *Nederduitsch Letterkundig Jaerboekje* (1834-1874), stichter (met Snellaert) en voorzitter van *De Tael is gantsch het Volk* (1836-1874), hoofdredacteur van *De Eendragt* (1846-1874), stichter en voorzitter van *Het Vlaemsche Gezelschap* (1846-1874), medestichter (1851) en voorzitter van het Willemsfonds en lid der Grievencommissie (1856-1859). Rens was tevens goed bevriend met Jan Frans Willems.

⁽⁹⁾ Zie hierover: J. COPPENS, ‘Jan Frans Willems *Belgisch Museum* op internet’ in: *Gerardimontium* 207 (2006), p. 40-41.

⁽¹⁰⁾ De volledige parabel is te raadplegen op: http://www.dbnl.nl/tekst/will028belg03_01/will028belg03_01_0005.htm

⁽¹¹⁾ *Belgisch Museum deel I* (1837), p. 37. http://www.dbnl.nl/tekst/will028belg01_01/will028belg01_01_0005.htm

⁽¹²⁾ *Belgisch Museum deel I* (1837), p. 206. http://www.dbnl.nl/tekst/will028belg01_01/will028belg01_01_0016.htm

	vooraan (palataal)		achteraan (velaar/gutturaal)
	gespreide lippen	geronde lippen	
gesloten	[i:] = <i>ie</i> (<i>bier</i>)	[y:] = <i>uu</i> (<i>muur</i>)	[u:] = <i>oe</i> (<i>boer</i>)
half-gesloten	[i.ə] = <i>ieë</i> (<i>bieën</i> 'been', Eng. <i>beer</i>)	[y.ə] = <i>uë</i> (<i>gruët</i> 'groot')	[u.ə] = <i>oeë</i> (<i>poeël</i> 'paal', Eng. <i>poor</i>)
	[ɛ:] = <i>ee</i> (<i>leeg</i>)	[ø:] = <i>eu</i> (<i>keus</i>)	[o:] = <i>oo</i> (<i>zool</i>)
half-open	[ɛ:] = <i>ei</i> (<i>peire</i> 'peer', Fr. <i>père</i>)	[œ:] = <i>ui</i> (Fr. <i>beurre</i>)	[ɔ:] = <i>ou</i> (Fr. <i>corps</i>)
open	[a:] = <i>aa</i> (<i>kaad</i> 'koud', <i>baarg</i> 'berg')		[ɑ:] = <i>aa</i> (<i>maan</i> 'man', <i>klaan</i> 'klein')

De tweeklanken met *e*-naslag zijn: *ieë*, *uë* en *oeë*. Het eerste deel van de tweeklank vóór de doffe *e* heeft echter een minder gesloten waarde, namelijk tussen *ie* en *ee*, *uu* en *eu*, *oe* en *oo*, respectievelijk. De *ei*, *ui* en *ou* in de tabel is geen tweeklank (zoals in het Nederlands).

sommige tweeklanken dalend uit te spreken in plaats van stijgend. Hij illustreert dit met enkele ervaringen van zijn grootvader Franciscus van Coetsem (1852-1917). In het midden van de 19^{de} eeuw vond men in Geraardsbergen zogenaamde 'uurscholen' waar een zekere Pieter 'Monsieur' Frans onderwees. 'Monsieur' was een bijnaam omdat hij steeds zijn leerlingen op school begroette met 'Bonjour Monsieur'. Van Coetsems grootvader die het Frans leerde van 'Monsieur' sprak de woorden *trois* 'drie' en *roi* 'koning' uit als *troeë* en *roeë*, dat wil zeggen zoals in het Picardisch. Die bewuste klank werd op dezelfde manier uitgesproken zoals de Geraardsbergse *oeë* in *poeël* 'paal' (zie de tabel hierboven). Dit belette hem niet om het Frans op een correcte manier te schrijven en niet in een 'patois'.

Het staat vast dat de uitspraak van sommige Franse klanken ingrijpend is veranderd in het begin van de 19^{de} eeuw. Vóór de Franse Revolutie was de 'beschaafde' uitspraak van het woordje 'roi' (en vergelijkbare woorden) *rwè*, tijdens de revolutie won echter de door hogere standen als onbeschaafd beschouwde uitspraak *rwa*. Toen Lodewijk XVIII in 1814 aan de macht kwam en nog

de oude uitspraak *rwè* bezigde, moest hij erop gewezen worden dat die uitspraak intussen vulgair en provinciaal geworden was.

Een andere Geraardsbergse leraar in het midden van de 19^{de} eeuw, bijgenaamd 'Punt' (Charles Pauwels, een oud-militair), onderwees Frans en ook 'gewijde geschiedenis' in het Frans. Hij sprak het woord *histoire* 'geschiedenis' uit als *istoeër*. In diezelfde periode werd het Frans in het college aan de jongeren van de meer bemiddelde klasse onderwezen volgens meer Franse normen. Dus 'pied' als *pjee* in plaats van *pieë* en 'histoire' als *istwaar* in plaats van *istoeër*. Nog volgens Van Coetsem blijkt zonder twijfel dat de kleine burgerij van Geraardsbergen in het begin van de 19^{de} eeuw nog steeds een Picardisch Frans sprak, aangepast aan de klanken van het Vlaams of zijn dialecten. In een periode waar de meerderheid ongeletterd was, kon men slechts het Frans leren van de directe burenen, de Walen. Parijs was ver en radio en televisie bestonden uiteraard niet. Het is om deze reden dat de ontlening van Franse woorden door de Vlaming zich in het verleden heeft verwezenlijkt door toedoen van de Noord-Franse

dialecten en in het bijzonder van het Picardisch. Trouwens, in het Vlaams zijn er dan ook klankeigenschappen van het Noord-Franse dialect geconserveerd⁽¹³⁾. Van Coetsem geeft daarbij tal van voorbeelden en verwijst ook naar twee werken van Jean Jacques Salverda de Grave, namelijk *Les mots dialectaux du français en moyen-néerlandais* (1901) en *De Franse Woorden in het Nederlands* (1906).

We overlopen nu de betreffende klanken met enkele voorbeelden:

De Franse *oi* wordt in het Geraardsbergs (meestal) vertegenwoordigd door *uë*, bijvoorbeeld in *fuëre* 'foor' uit *foire*, *ivuër* 'ivoor' uit *ivoire*, *komfuër* 'komfoor (vuurpan)' uit Picardisch *chaufoire*, *vuële* 'sluier' uit *voile*. Later werd dit woord opnieuw ontleend, ditmaal aan het moderne Frans. Want zowel *vuële* als *vwal* bestaan in het Geraardsbergs maar met een verschillende betekenis. Eerder zagen we dat Franse *oi* in het Geraardsbergs ook vertegenwoordigd wordt door *oeë*, bijvoorbeeld *flamboeëze* 'framboos' uit *framboise*, *konvoë* 'konvooi' uit *convoi*, *patoëë* uit *patoi*, de uitdrukking *veel aboeër moeëken* 'veel drukte maken' uit *a boire*. Ook in de

(13) F. VAN COETSEM, *Remarques concernant le français parlé en Belgique flamande...*, p.48.

familienamen zijn er verschillen: *Deruë* 'Deroy' naast *Deboeë* 'Dubois'. De klanken werden volgens Van Coetsem in een verschillende eeuw ontleend. Andere woorden op *-oir* getuigen van een nog latere ontleening, bijvoorbeeld *peignoir* en *reservoir* die zoals het moderne Frans worden uitgesproken.

We komen tot dezelfde vaststelling voor de oude Picardische tweeklank *ie*. Bijvoorbeeld *graviëë* 'grind' uit *gravier*, *serviëëte* 'servet' uit *serviette*, de Picardische naam *Carlier* werd in het Geraardsbergs zoals in het Picardisch uitgesproken, namelijk *karlieë*. Deze familienaam is eigenlijk een beroepsnaam en betekent 'wagenmaker' of 'voerman'.

Vervolgens de *ieu*, in de *Parabel van De Verloren Zoon* lezen we ook *griekten onersnied* 'grotten hongersnood'. De uitspraak in het Geraardsbergs is *uë*, een klankwaarde tussen *uu* en *eu* + doffe *e*. Een klank die nog te horen is in de vloek *nondedjuë* 'au nom de Dieu' en in de landmeterterm *de viezjeluë doen* 'faire la visite des lieux'.

Nog een voorbeeldje is het achtervoegsel *-teit* in bijvoorbeeld *sociëteit* dat het Geraardsbergs, maar ook het Standaardnederlands ontleend heeft aan het Picardisch (Standaardfrans *société*).⁽¹⁴⁾

Tenslotte nog een oude Franse klank, de *é fermé*, die in het modern

Frans een *è* is geworden. In het Geraardsbergs is de ontleening van sommige Franse woorden gebeurd in de tijd van de *é fermé*, bijvoorbeeld *komére* 'kletschous', (modern Frans *comère*), *mompére* of *manne pére* of zelfs *ma monpére* 'mijn vader', (hedendaags Frans *mon père*). Van Coetsem bewees dat het hier niet om een gebrekkige uitspraak ging van het Frans, maar dat het woord ontleend werd in een periode dat de uitspraak in het Oudfrans, het Waals of het Picardisch nu eenmaal zo was⁽¹⁵⁾. We kunnen hierbij nog verwijzen naar de Franse *eu* waar momenteel een verschil is tussen *peur* (œ:) en *peu* (ø:). Dat verschil is ontstaan in de 16^{de} eeuw, maar in het Waals (en het Picardisch) veel later. Vandaar dat vroege ontleningen in het Geraardsbergs nog steeds met een *eu* worden uitgesproken: *dokteur*, *koleur*, (*h*)*umeur*, *meubel*, *fleur*. Jongere ontleningen worden wel zoals het Frans uitgesproken, bijvoorbeeld *direktuir* 'directeur', *motuir* 'motor', *vwaazjuir* 'handelsreiziger'⁽¹⁶⁾.

Het Geraardsbergs illustreert ook een bekend gezegde van de Russische taalkundige Roman Jakobson⁽¹⁷⁾, dat toepasselijk is op ontleeningstransfers: 'A language accepts foreign structural elements only when they correspond to its own developmental tendencies' (Een taal aanvaardt alleen vreemde structurele elementen als ze

overeenkomen met haar eigen ontwikkelingstendensen). We kunnen dit illustreren met volgende voorbeelden uit het Geraardsbergs: *probleim* 'probleem' uit *problème*, dus met dezelfde *è* als in het Frans. Ook *neiger* 'neger' uit *nègre* en *beis* 'zoen' uit Belgisch Frans *baise*, maar het Geraardsbergs kent ook Germaanse erfwoorden met dezelfde klank: *leiven* 'leven', *reigen* 'regen', *skeiren* 'scheren', *weireld* 'wereld', *zweire* 'zweer', enz.

Ook in latere publicaties heeft Van Coetsem zich meer verdiept in 'taalcontact'⁽¹⁸⁾. Indien het Geraardsbergs vocaalsysteem minder weerstand heeft geboden tegen ontleening aan het Frans, dan is dat niet alleen omdat het Geraardsbergs als taalgrensgemeente sterker onder invloed heeft gestaan van het Frans. Het is veeleer omdat het Geraardsbergse vocaalsysteem zich structureel beter leende tot overname van de bewuste elementen, besluit Van Coetsem⁽¹⁹⁾.



⁽¹⁴⁾ C. VAN BREE, *Historisch taalkunde*, Leuven, 2004, p. 290.

⁽¹⁵⁾ F. VAN COETSEM, *Het dialect van Geraardsbergen, klank- en vormleer*, onuitgegeven doctoraalscriptie, Leuven, 1952, p. 59.

⁽¹⁶⁾ F. VAN COETSEM, *Het dialect van Geraardsbergen*, ... p. 90.

⁽¹⁷⁾ Roman Osipovich Jakobson (1896-1982) was een taalkundige van Joods-Russische herkomst die na de Russische revolutie onder meer in Tsjechië, Scandinavië en de Verenigde Staten geleefd en gewerkt heeft. Hij geldt als een van de grondleggers van de moderne taalwetenschap. Zijn werk, dat geschreven werd in onder meer het Russisch, het Duits, het Frans, het Engels, het Tsjechisch, het Pools en nog enkele talen, heeft ook invloed gehad op de studie van cultuuruitingen zoals poëzie en film. Van Coetsem verwijst naar zijn publicatie *On the Theories of Phonological Affinities between Languages in Roman Jakobson, On Language*. R.L. Waugh, M. Monville-Burston (eds.), Cambridge (Mass.)/London 1990 [1936] 202-213.

⁽¹⁸⁾ F. VAN COETSEM, *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*, Foris Publications, Dordrecht 1988.

⁽¹⁹⁾ F. VAN COETSEM, *Het vocaalsysteem van het Geraardsbergs dialect in het perspectief van taalcontact*..., p. 594.